

Група 04. Історія України. Урок 33. Національно-культурне життя радянської України. Гісем 10 клас с.152-160.

Національно-культурне життя радянської України

1. Якими були особливості розвитку культури України в 1917—1921 рр.? 2. Якими були основні досягнення тогочасних освіти, науки, літератури й мистецтва? 3. Які риси були притаманні діяльності більшовиків у сфері культури? 4. Що таке українізація? Коли розпочалося її здійснення в республіці? 5. Що нового з'явилося в релігійному житті в цей час?

«Культурна революція» — перетворення у сфері культури, здійснювані радянською владою наприкінці 1920-х — у 1930-х рр. В основі були заходи з подолання культурної відсталості населення, боротьба з неписьменністю в поєднанні з насадженням єдиної соціалістичної культури, що ґрунтувалася на марксистській ідеології.

1. Особливості розвитку культури.

Культурний процес в Україні в 1920—1930-ті рр. поділяється на два етапи, які мають суттєві відмінності.

1920-ті рр. відзначаються піднесенням української культури, а 1930-ті рр. — її погромом.

Політика радянського керівництва в галузі культури офіційно була названа «культурною революцією». За короткий час планувалося ліквідувати неписьменність, створити систему народної освіти, сформувані кадри нової інтелігенції, перетворити літературу, мистецтво, гуманітарні науки на інструмент ідеологічного впливу на маси, використати наукові досягнення для соціалістичного будівництва.

Системі, що формувалася, потрібні були виконавці, а не люди, здатні відігравати активну роль у суспільному житті. Водночас реалізація грандіозних планів комуністичного будівництва й створення «нової людини» вимагали певного освітнього і культурного рівня учасників цього процесу. Цим було зумовлено неоднозначний і суперечливий характер культурних перетворень 1920—1930-х рр.

Характерними рисами духовного життя суспільства в цей час стали новаторство і пошук, ламання стереотипів, залучення широких народних мас до культурних надбань, ліквідація неписьменності. Водночас форсованими темпами наростали уніфікація, централізація, тотальна ідеологізація, загальне зниження рівня культури.

Наприкінці 1920-х рр. компартійно-радянське керівництво розпочало згортання українізації. В УСРР у цей період звичним стало недовірливе ставлення до тих, хто користувався українською мовою, як до «націоналістів» і «самостійників».

У 1929—1938 рр. культура України, як і інших радянських республік, розвивалася в несприятливих умовах компартійно-радянської диктатури та сталінського терору. Будь-які спроби відступу від марксистського світогляду жорстоко переслідували. Існувала також чітка визначеність дозволених і заборонених форм, стилів і жанрів.

2. Освіта.

Одним із головних завдань в освітній сфері стала боротьба з неписьменністю серед дорослого населення. У травні 1921 р. РНК УСРР прийняла постанову, що зобов'язувала все неписьменне населення віком від 8 до 50 років опанувати грамоту. Загальне керівництво «лікнепом» (скорочення від «ліквідація неписьменності») не випадково покладалося на Головполітосвіту, у складі якої було створено Всеукраїнську надзвичайну комісію для боротьби з неписьменністю. Усіх активістів «лікнепу» називали культармійцями. У 1923 р. в республіці утворилося добровільне товариство «Геть неписьменність!», очолюване головою ВУЦВК Г. Петровським. Завдяки розгорнутій кампанії в період непу грамоти навчилося близько 2 млн осіб. Кількість неписьменних серед дорослого населення зменшилася із 76 до 43 %.

Радянський плакат. 1930 р. Художник О. Дейнека

Коли було реалізовано гасло плаката?

У 1930-ті рр. боротьба з неписьменністю посилилася особливо серед дорослого населення. У 1936 р. в республіці почали створювати вечірні школи для дорослих. Ці та інші заходи дозволили ліквідувати неписьменність як поширене явище. Станом на січень 1939 р. в УСРР було лише 15 % неписьменних серед осіб віком до 50 років.

Позитивними моментами реформування освіти було: скасування плати за навчання, створення мережі заочної та вечірньої освіти, скасування поділу навчальних закладів відповідно до статі, відокремлення освіти від церкви, рівність всіх станів у здобутті освіти, розширення мережі навчальних закладів, викладання національними мовами, упровадження новітніх методик навчання.

Система освіти в 1920-ті рр. мала такий вигляд: діти від 4 до 8 років виховувалися в дитячих садках та будинках; із 8 до 15 років — у дитячих будинках і семирічних трудових школах; із 15 років підлітки вступали до профшколи з дворічним терміном навчання. У семирічках основну увагу зосереджували виключно на підготовці молоді для виробництва, і не ставилося завдання підготовки до вищих навчальних закладів. Крім того, змінилися методика викладання і вся система організації навчання від уроку до позашкільної роботи.

У липні 1930 р. було запроваджено обов'язкову чотирикласну початкову освіту. В Україні розпочалася масова кампанія — «всенародний похід за всеобуч (загальне навчання)». У 1932/1933 навчальному році в республіці навчалося 98 % дітей віком до десяти років, а всього діяло близько 22 тис. шкіл (4,5 млн учнів).

У 1934 р. у республіці було введено єдину структуру загальноосвітньої школи, що передбачала чотирирічну початкову, семирічну неповну середню та десятирічну повну середню освіту. Її запровадження супроводжувалося докорінною перебудовою шкільної мережі. Проте гострою залишалася проблема нестачі вчителів. Лише наприкінці другої п'ятирічки в УСРР завершився перехід до обов'язкового семирічного навчання в містах, а в селах — до обов'язкового початкового.

Учні 4-го класу села Шульгівка Дніпропетровської області. 1939 р.

Із 1938—1939 рр. в усіх неросійських школах республіки запровадили обов'язкове вивчення російської мови з другого по десятий клас у кількості чотири-п'ять уроків мови та літератури на тиждень. Фактично це започаткувало процес русифікації загальноосвітньої школи в Україні.

Наступник М. Скрипника на посаді наркома освіти В. Затонський ініціював чистку вчительських кадрів від «класово ворожих елементів». Відповідно до цього зі 140 тис. учителів у республіці в першій половині 1930-х рр. необхідно було прибрати близько 50 тис. осіб.

Політика більшовиків стосовно вищої освіти була спрямована на запровадження обмежень для вихідців із непролетарських верств (дітей дворян, духовенства, чиновників, підприємців, землевласників) і створення полегшених умов для вступу представникам робітництва. При вищих навчальних закладах із 1921 р. створювали спеціальні робітничі факультети (робітфаки). Робітників, що навчалися на них, забезпечували гуртожитком і виплачували стипендії. Станом на 1925 р. в УСРР діяло 30 робітфаків, де навчалося близько 7,5 тис. студентів.

Політика українізації сприяла поширенню української мови в навчальному процесі вищої школи. В УСРР, як і в інших радянських республіках, було сформовано окрему мережу закладів освіти для партійно-радянських працівників. У 1921 р. в Харкові розпочала роботу Вища партійна школа, на основі якої в 1922 р. створили Комуністичний університет ім. Артема.

Вищими навчальними закладами в УСРР протягом 1922—1929 рр. були технікуми й інститути. До технікумів приймали осіб із 17 років. Тут готували фахівців вузької спеціальності. Із 1933 р. було відновлено діяльність університетів у Києві, Харкові, Дніпропетровську й Одесі. Із 1934 р. встановлено наукові ступені кандидатів і докторів наук та наукові звання доцентів і професорів. Наприкінці 1935 р. було скасовано

обмеження для вступу до вищих навчальних закладів, пов'язані із соціальним походженням.

3. Наука.

Головним науковим осередком у республіці була Українська академія наук. У квітні 1921 р. вона була реорганізована у Всеукраїнську академію наук (ВУАН), що стала найвищою державною науковою установою республіки. У травні 1922 р. новим головою ВУАН обрали ботаніка Володимира Липського, що обіймав цю посаду до 1928 р. У складі ВУАН у цей період діяло близько 40 науково-дослідних установ, об'єднаних в історико-філологічний, соціально-економічний та фізико-математичний відділи.

У складі соціально-економічного відділу ВУАН особливо успішно працював Демографічний інститут. Досягнення світового рівня були здійснені вченими фізико-математичного відділу. Серед них вирізнялися математики Д. Граве, фахівець із математичної фізики М. Крилов, хіміки В. Кістяківський і Л. Писаржевський, зоолог І. Шмальгаузен та інші. Класичними в галузі містобудування вважають праці професора К. Симинського. Праці М. Крилова та М. Боголюбова стали основою нової галузі математики — нелінійної механіки.

Після прийняття нового статуту в 1936 р. ВУАН стали називати Академією наук УРСР. Президентом ВУАН у 1928—1929 рр. був Д. Заболотний, а з 1930 р. — О. Богомолець.

У 1928 р. в Харкові розпочав роботу Український фізико-технічний інститут, який швидко перетворився на один із найбільших центрів теоретичної фізики в СРСР та світі. Тут здійснювалися дослідження атомного ядра, фізики металів і молекулярних кристалів, працювали майбутній «батько» радянської водневої бомби І. Курчатов, Л. Ландау.

У 1932 р. з ініціативи Є. Патона було створено Інститут електрозварювання ВУАН.

Володимир Липський

Данило Заболотний

Важливе значення для розвитку науки мали праці математиків М. Ахієзера, М. Кравчука, хіміків О. Бродського, Л. Писаржевського, біологів О. Богомольця, І. Шмальгаузена, медиків В. Філатова, М. Стражеска.

Плідно працювали у вивченні історії України Д. Баталій, М. Василенко, М. Грушевський, М. Яворський. У лінгвістиці та літературознавстві значних успіхів досягли А. Кримський, М. Зеров, С. Єфремов.

Однак масові репресії 1930-х рр. не оминули українських вчених. Так, за справою «Спілки визволення України» головним обвинувачуваним став віце-президент ВУАН С. Єфремов. За справою «Українського національного центру» були заарештовані академіки М. Грушевський та М. Яворський (останнього в 1937 р. було розстріляно). Усього внаслідок масових репресій 1930-х рр. постраждали тисячі вчених і працівників академічних установ.

4. Література.

1920-ті рр. стали періодом відродження української літератури й мистецтва. Позитивний вплив на їхній розвиток мала політика українізації. Українські митці в той час об'єднувалися в численні літературно-художні об'єднання, гуртки, студії тощо. Так, у Харкові існували спілки пролетарських письменників «Гарт» і селянських письменників «Плуг». Крім цього, виникли об'єднання літераторів «Ланка», «Молодняк», «МАРС», «Аспанфут», «Авангард» тощо. У Києві сформувалася група неокласиків, що не визнавали примітивізованої комуністичною пропагандою масової літератури й прагнули привнести в українську літературу найкращі досягнення тогочасних західноєвропейських письменників.

Соціалістичний реалізм — єдиний офіційно дозволений метод радянської літератури й мистецтва, в основі якого було оспівування соціалістичного ладу, романтики праці та становлення нового героя.

5. Театральне та образотворче мистецтво.

Визначним явищем тогочасного культурного життя республіки стала діяльність реформатора українського театру Леся Курбаса, який у 1922 р. в Харкові створив театр «Березіль». Чільне місце в його репертуарі посіли п'єси тогочасного українського драматурга М. Куліша. На сцені театру «Березіль» виступали найвідоміші актори того часу — А. Бучма, М. Крушельницький, О. Мар'яненко, П. Саксаганський та інші. Усього в Україні станом на 1925 р. діяло 45 професійних театрів.

У музичному мистецтві цей час ознаменував творчий злет композиторів Г. Верьовки, П. Козицького, Б. Лятошинського, Л. Ревуцького та інших. Визнання за кордоном і в радянських республіках здобула хорова капела «ДУМКА» під керівництвом М. Городовенка.

В образотворчому мистецтві значна частина художників старшого покоління (І. Їжакевич, Ф. Кричевський, К. Трохименко та інші), об'єднавшись в Асоціацію художників Червоної України, дотримувалися реалізму й намагалися правдиво зображувати дійсність. Прибічники школи І. Бойчука (бойчукісти) наслідували та розвивали творчу манеру й неповторний стиль свого наставника, де поєднувалися елементи староукраїнського та візантійського живопису.

Лесь Курбас

Пам'ятник Т. Шевченку в Харкові. Скульптор М. Манізер. 1935 р.

Перші кроки робило українське кіномистецтво. У 1922 р. запрацювала Одеська кінофабрика, а в 1927 р. розпочалося будівництво найбільшої в тогочасній Європі Київської кіностудії. У 1923 р. кінорежисер В. Гардін поставив фільм «Остап Бандура», де грала М. Заньковецька. У 1928 р. з'явився перший фільм О. Довженка «Звенигора», що приніс кінорежисеру світове визнання. Усього в 1924—1925 рр. у республіці було знято понад 15 кінофільмів. У населених пунктах УСРР на цей час працювало близько 500 кінотеатрів. Мистецтво кіно перетворювалося на один із найбільш масових видів мистецтва й улюблених видів відпочинку населення.

Піднесення 1920-х рр. змінилося занепадом 1930-х рр., хоча в Україні працювали видатні діячі. Визначною подією у мистецького життя тогочасної України стало спорудження в 1935 р. в Харкові пам'ятника Т. Шевченку, автором якого був скульптор М. Манізер.

Сталінський терор завдав надзвичайно важкого удару мистецтву України. У 1933 р. був звинувачений в «українському буржуазному націоналізмі» й загинув у концтаборах Лесь Курбас. У 1936 р. за сфабрикованими звинуваченнями заарештували й незабаром розстріляли М. Бойчука та кількох його учнів.

Втрати в літературі й мистецтві України 1930-х рр. були настільки масштабними, що письменники української діаспори назвали цей період добою «розстріляного відродження».

Пошуки проявів «українського націоналізму» в мистецтві інколи взагалі виходили за межі здорового глузду. Так, один з ідеологів ЦК КП(б)У заявив, що кобза й бандура — «класово ворожі інструменти, оскільки орієнтують музичний фронт на часи гетьманів та козацької романтики». У грудні того ж року на заключному етапі Республіканської олімпіади міста й села в Харкові було заарештовано й розстріляно майже 300 учасників кобзарського з'їзду, більшість із яких були літні люди, незрячі та інваліди.

6. Релігійне життя.

Період кінця 1920-х — 1930-х рр. характеризується посиленням тиску радянської влади на церкви з метою її остаточної ліквідації як явища суспільного життя. Політика насаджування державного атеїзму була невід'ємною складовою «культурної революції».

Василь Липківський

У 1929 р. за сфабрикованими доказами органи державної безпеки звинуватили УАПЦ в антирадянській діяльності. На початку 1930 р. відбувся її надзвичайний з'їзд, де УАПЦ заявила про самоліквідацію. Однак це не перешкодило владі розпочати розправу над нею.

Митрополитів В. Липківського, М. Борецького, І. Павловського, майже всіх церковних ієрархів та близько 2 тис. священників УАПЦ було репресовано. У другій половині 1930-х рр. у республіці не залишилося жодної церковної парафії, де богослужіння вели українською мовою.

1933—1937 рр., за висловлюваннями Й. Сталіна, стали «п'ятирічкою знищення релігій», або «безбожною п'ятирічкою». У 1934—1935 рр., відповідно до вимог влади, розпочалося масове руйнування церковних споруд. Зокрема, у Києві були знищені Микільський військовий собор, Михайлівський Золотоверхий собор, Трисвятительська церква та десятки інших храмів, у Харкові — Свято-Миколаївський собор, у Полтаві — Успенський собор. Сотні церковних споруд перетворили на клуби, кінотеатри, лікарні, склади, в'язниці тощо. У результаті заходів радянської влади на середину 1930-х рр. у республіці, порівняно з дореволюційним періодом, залишилося лише 9 % церков. Свої релігійні почуття віруючі в ті часи мали приховувати.

Висновки. Політика коренізації, що відбувалася у формі українізації, зумовила деякі позитивні зміни в її культурному житті.

- В освіті цієї доби відбувалися позитивні зрушення, пов'язані з боротьбою з неписьменністю, розвитком освіти, її доступністю для представників робітництва і селянства.

- У сфері літератури й мистецтва в 1920-ті рр. розпочався процес відродження. Однак компартійно-радянське керівництво своїм втручанням зводило його нанівець і калічило долі митців, творчість яких не відповідала комуністичній ідеології.
- Контролю з боку держави зазнали всі галузі культури тогочасної України. Руйнівним ударом для всієї культури стали масові репресії, унаслідок яких влада знищила найталановитіших представників творчої інтелігенції республіки («розстріляне відродження»).
- Усі церковні громади зазнавали обмежень, пов'язаних із насаджуванням владою атеїзму.

Запитання та завдання

1. Які основні завдання ставила перед собою радянська влада в культурній сфері? Що в СРСР визначали як «культурну революцію»? 2. Коли було створено товариство «Геть неписьменність!» в УСРР? Хто його очолював? 3. У якому році Українська академія наук була реорганізована у ВУАН? Які три відділи існували у складі ВУАН? 4. Коли запровадили обов'язкову чотирикласну початкову освіту? 5. Скільки університетів діяло в УСРР із 1933 р.? 6. Що таке соціалістичний реалізм? 7. Коли було ліквідовано УАПЦ?
8. Охарактеризуйте причини, форми здійснення та зміст політики українізації. 9. Якими були основні зміни, що відбулися в освіті в 1920—1930-ті рр.? Проаналізуйте здобутки і втрати. 10. Як розвивалася наука в УСРР (УРСР)? Якими були досягнення тогочасних українських вчених? 11. Охарактеризуйте розвиток літератури й мистецтва України в цей період. Чому в 1920-ті рр. спостерігалось піднесення, а в 1930-ті рр. — занепад у цих галузях культури?
12. Об'єднайтеся в малі групи й обговоріть питання: які явища були притаманні релігійному життю України? Чим їх можна пояснити? Порівняйте розвиток релігійного життя в Україні в 1920-ті та 1930-ті рр. 13. Складіть таблицю «Розвиток культури України в 1920—1930-ті рр.».

Галузь культури	Досягнення, видатні діячі

14. Підготуйте повідомлення про діячів (одного-двох за власним вибором) літератури й мистецтва України цього періоду. 15. Сучасний український історик С. Кульчицький пише, що в період непу «однією рукою режим розгортав культурне будівництво, створював умови для розкриття народних талантів і розвитку масової культури, а другою — держава знищувала таланти, нівечила долі митців, які не вписувалися своєю творчістю в офіційні канони». На підставі яких фактів можна зробити такий висновок? Чим, на вашу думку, була обумовлена така політика радянської влади у сфері культури? 16. Сформулюйте й обґрунтуйте свою позицію стосовно впливу радянської влади на розвиток культури України.